

<p style="text-align: center;">Benda Kálmán (1913—1994)</p>

Benda Kálmán a *Levéltári Közleményekben* több tanulmányt jelentetett meg: „*Ráday Pál politikai iratai, 1703—1711.*” (25. 1954. 141—151.), „*A királyi Magyarország tiszti cím-tára, 1607—1608.*” (43/2. 1972. 265—325.); „*Egy új forrástudomány: a pszichografológia.*” (44—45. 1974. 61—76.); „*A magyar történeti forráskiadás múltja és mai helyzete.*” I. rész. (50/2. 1979. 163—173.), II. rész. (53/2. 1982. 201—205.). Indokolt, hogy a *Levéltári Közlemények* megemlékezést közöljön Benda Kálmánról, és nemcsak azért, mert Benda a szakmai rétegzűdés felett álló nagy történetírók közé tartozott, hanem azért is, mert a levéltáraknak és magának a levéltárügynek fontos helye volt az életében. Az ilyen kapcsolatok pedig rendszerint nem egyoldalúak. Benda Kálmán esetében is kölcsönös volt a hatás. A magyar levéltárügy sokat köszönhet neki.

Ő maga 1953 és 1957 között dolgozott levéltárosként, a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárában. A kinevezéssel menedékhez jutott, mert akkor éppen sem munkahelye, sem rendszeres jövedelme nem volt. Megjelent viszont 1952-ben terjedelmes forráskiadványának, *A magyar jakobinusok iratainak* második és harmadik kötete, ami után joggal lehetett Bendát mint szakembert az akkor szervezett egyházi levéltár élére állítani.

Benda Kálmán hosszú életpályáján a levéltárosi munka csak rövid epizód volt. Nyilvános nyilatkozataiban nem is beszélt róla sokat. Magánbeszélgetésekben azonban gyakran emlegette, mert mozgalmas, rengeteg jó és rossz élményt adó időszakra esett. Jó volt a sok régi és új barát, esetleg egyszerű ismerősök támogató jóindulatát éreznie, rossz minden, ami alatt az emberek többsége akkor szenvedett. Azokban az években szervezték meg az egyházak központi levéltárait, ami többek között azt is jelentette, hogy a gyülekezeteket járva kellett az anyagot begyűjteni. Egyes helyeken megértéssel találtak; a lelkészek vagy presbitériumok örültek, hogy az értékes dokumentumok őrzésének felelősségét átadhadják. Másutt, nagyon sok gyülekezetben súlyos sérelemként élték meg a kincsek elvesztését. Benda pedig közvetített, magyarázott. Nem egyszer személyes tekintélyével állt az új intézkedések mellé. Neki magának az volt a véleménye, hogy az '50-es évek zűrzavarában biztonságosabb az egyházi levéltárak központi őrzése, mint az, ha eredeti helyükön hagyják őket esetleg elkallódní. Emellett hatott a szakszerűség, a kutatás szempontja. A központi levéltárak hozzáférhetővé tették az értékes egyháztörténeti anyagot.

Ugyanebben az időben alakult ki a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének voltaképpen máig fennálló szerkezete. Az eredetileg csak a teológus hallgatók könyvtáraként működő intézményt könyvtárra, kéziratárra és levéltárra tagolták. Különgyűjteményeket állítottak fel, katalógusokat, iratjegyzékeket szerkesztettek. Főként pedig rádiómozgatókat a gyűjteményt a közönség elé. Ennek az együttesnek lett része az egyházkerületi levéltár és vezető munkatársa Benda Kálmán. Ő sokszor elmondta, hogy az átszervezés oroszlánrésze Pap Lászlóé, az akkori főigazgatóé volt. Másoktól lehet tudni azt, miszerint Benda szakértelme és nagyon nagy kedvvel végzett munkája nélkül aligha lett volna egyértelműen sikeres az átszervezés.

Talán túlzás azt állítani, hogy ez a néhány évnyi levéltárosi munka tette Benda Kálmánt a levéltárügy problémái iránt különösen fogékonyá, hiszen mindig is forrásokkal dolgozott, jóformán diákkora óta jól ismerte a levéltárak mibenlétét. Mégis feltűnően több figyelmet fordított a levéltárak dolgaira, mint más kívül álló történészek. 1964 és 1967 között rádiós sorozata volt például, amiben különböző vidéki és fővárosi levéltárakat mutatott be. Helyesebben, talán végiglátogatta valamennyit. Kikérdezte a levéltárosokat a munkájukról, az általuk őrzött legfontosabb iratokról, arról, hogy hogyan és mit lehet náluk ku-

tatni. Kerekes István szerint, aki évtizedeken át dolgozott mint szerkesztő együtt Bendával a rádióban, ezeknek a műsoroknak nagy közönségsikerük volt, a levéltárosok pedig szívesen ültek a mikrofon elé.

Benda Kálmán levéltár-bemutatásai úttörő jellegűek voltak a maguk idejében. Akkor, amikor elhangzottak, a történelem iránt érdeklődő közönség talán még a levéltárak létezéséről sem tudott. Nemigen tájékozódhattak róluk, mert nem volt szokás a történetírók műhelytitkait a külvilág előtt feltárni. Furcsa idők voltak. Nem lehet azt mondani, hogy nem jelentek volna meg népszerűsítő munkák. Éppen ellenkezőleg. Feltehetőleg a „haladó történeti hagyományok” kialakítása jegyében igen sok régmúlt személyiségről vagy eseményről adtak ki rengeteg népszerűsítő könyvet. A tartalmuk azonban egyszerűen ott volt. A kívülállók, sokszor még az egyetemi történészhallgatók sem nagyon tudták, hogy az eredmények hogyan születnek.

Benda rádiós sorozata a levéltárakról a történetírás elzárkozó magatartásán változtatott. Vagyis nem maga a népszerűsítés, hanem a közönséghez közeledő gesztus tartalma volt újszerű benne. Egyrészt segítette megérteni a történeti eredmények születésének körülményeit, másrészt lebontotta a falakat a világtól elzárt levéltárak körül. Azt is lehetne állítani, Magyarországon Benda műsorai indították el azt a folyamatot, aminek eredményeképpen ma már az emberek mintegy természetesen tudják, hogy saját múltjukról és a társadalom történetéről a levéltárakban kaphatnak felvilágosítást.

Mindez Benda Kálmán hármastagozódású életművének szerves része volt. A mű középpontjában a szorosan vett történetírói tevékenység állt, hozzá kapcsolódott a tudományszervezés és a népnevelés. A történelem körülbelül a XVI. század elejétől a XVIII. század végéig foglalkoztatta Bendát. Ezen a nagy korszakon belül szinte minden témával, eszmétörténettel, az államszervezet kérdéseivel vagy különböző művelődéstörténeti jellegű problémákkal foglalkozott. Fiatalon írt Bocskai István-életrajzának eredményein később sem kellett módosítania. A könyv változatlanul jelent meg újra 1994-ben. De ugyanilyen marandót alkotott akkor, amikor a legnehezebb időkben, az '50-es években a forráskiadás látványosan semleges műfajába menekült. A magyar jakobinusok, illetve Ráday Pál iratait máig érvényes példa színvonalán publikálta. És alkotott a történetírás minden más területén is, írt tanulmányokat, esszéket, monográfiákat, valamint tudomány-népszerűsítő könyveket éppen úgy, mint a történelemhez szorosan kapcsolódó publicisztikát.

Benda Kálmán nevét és tevékenységét itthon és külföldön egyaránt ismerik. Sok műve jelent meg idegen országokban, fölülnyes nyelvtudásával pedig nemzetközi konferenciák köztisztviselőjévé vált. Különös tehetsége volt ahhoz, hogy a legkielezettebb tudományos vitákban is józan tárgyilagossággal közvetítsen.

Tudományszervezői tevékenységét ugyancsak fiatalon kezdte. Alig hagyta el az egyetemet, a Teleki Pál Tudományos Intézet egyik vezetője lett. Ebben a minőségben szerkesztett folyóiratot, és szervezte a magyar történészek külföldi kapcsolatait. Majd következett az 1949-es törés: Benda Kálmán a tudományos élet periferiájára szorult. Egészen kiiktatni természetesen soha nem lehetett, de 1956-ig, akármennyit dolgozott is, a történettudomány hivatalosan nemkiválasztott képviselőjének számított.

Azokban az években adott neki teret a magyarországi református egyház először. Később, 1980-ban aztán visszatért a Ráday Gyűjteménybe. Akkor már nem menekült, hanem a világi tudományosságban időközben szerzett tekintélyével ő növelte az egyházi intézmény súlyát. Személyes eredménye volt az, hogy a Ráday Gyűjteményt a politikai emigráció és a belső ellenzék forrásainak, hagyatékainak messze földön ismert gyűjtőhelyévé szervezhesse. E mellett a rendkívüli teljesítmény mellett szinte eltörpülnek más tudományszervezői eredményei, jóllehet 1956-tól kezdve mind folyóiratok szerkesztésében, mind a történettudomány szakmai és társadalmi szervezeteiben jutott Benda Kálmánnak némi hely. Jellemző azonban, hogy sokáig semmilyen testület élére nem került. Magánál sokkal ala-

csenyebb nivójú emberek mellett játszott másod-, sokszor harmadrendű szerepet. Nyilván azért vállalta, mert nem egyéni ambícióból dolgozott, hanem ott akart segíteni, ahol engedték.

Hasonló volt a viszonya a népneveléshez is: mindig ott dolgozott, ahol teret kapott. Még az egyetemen bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, aztán fiatalon a népfőiskolák szervezésében tevékenykedett. Fontosnak tartotta azt, hogy a parasztság kiemelkedően tehetséges fiai alkalmassá váljanak környezetük irányítására. '49 után azonban ez a pálya is megszakadt. Benda Kálmán az egyszemélyes tanári kar terhét vagy örömét vette magára, és fáradhatatlanul járt az országban mindenütt. A legkisebb falvak meghívását sem utasította el.

Hivatalosan történelmi előadásokat tartott, de a valóságban magas színvonalú népnevelés volt ez is. Bethlen Gáborról szólva a népek egymásra utaltságáról beszélt. A reformációval európaiságunkról tanított. Ezt a két tudnivaló hirdette legvilágosabban azt, hogy az országon belül és környezetünkben is egymást tiszteletben tartva, európai módon kell a magyarságot mindenkinek képviselnie.

Legutolsó nagy munkája a Moldvába húzódott magyarokról, a csángókról szólt. Hatalmas méretű, kétkötetes forráskiadványt publikált 1989-ben. Első helyen tudományos cél vezette, de nyilvánvalóan vozotta a csángók példája is. Idegen nyelvi és vallási környezetben álltak helyt, őrizték meg a magyarságukat. Mert Benda Kálmán nem „sine ira et studio” művelte a történettudományt. Nemzetközi színvonalú tudós volt, ismert minden eredményt és a legújabb módszereket, a steril tudomány azonban nem volt az ő világa. Fialat korának szenvedélyessége egész életében megmaradt.

Benda Kálmán pályája a világi tudományos életben 1956 után némi zökkenőkkel állt a helyére vissza. Előbb a Történettudományi Intézet forradalmi bizottságának tagja, majd az intézet igazgatóhelyettese lett. Minden megbecsülést megkapott, majd mindentől újra kihagyták. 1983-ban az akkori igazgató, Pach Zsigmond Pál személyes hatására lett egyértelmű Benda Kálmán helyzete az akadémiai kutatók között. Kifejezetten a korábbi mellőzést megszüntetendő lett akkor a Történettudományi Intézetben osztályvezető.

A tudományos súlyának megfelelő elismeréseket végül 1988-tól kezdődően kapta meg Benda Kálmán. Abban az évben fogadta díszdoktorává a budapesti Református Teológiai Akadémia. 1990-ben választotta őt tagjává a Magyar Tudományos Akadémia, és 1992-ben kapott Széchenyi-díjat.

Nyolcvanadik születésnapját barátai és tanítványai mellett sok társadalmi és tudományos szervezet ünnepelte. Akkor valamennyien azt hittük, hogy még sokáig lesz példa és segítség. Nem így történt. Nagyon sikeres franciaországi előadóját után hazaérve hirtelen érte a halál.

Péter Katalin